

ÚJ TÖREKVÉSEK IRODALOMTÖRTÉNETÍRÁSUNKBAN

(Pándi Pál : *Petőfi*)

Jelentős művek mindig kilátópontok. Alkalmasak arra, hogy ne csak önmagukban vizsgáljuk őket: eredményeik birtokában tudományáguk fő kérdéseire is kitekinthetünk. S Pándi Pál könyve az ilyen művek közé tartozik. Nemcsak a Petőfi-kutatás terén hoz új, megvilágító eredményeket: érvet jelent ez a tanulmány irodalomtörténetírásunk egyes nem lényegtelen belső szakmai-módszertani vitáiban is. Az utóbbi évek néhány igényes irodalomtörténeti monográfiája — a Pándié mellett a Tóth Dezsőét s a Czine Mihályét lehetne itt talán elsősorban megemlíteni — nemcsak egy komoly felkészültségű, marxista ihletésű tudós nemzedék nagykorúsodását jelzi: mutatja ez egyben egy újfajta tudományos magatartás kiküzdött, művekben megszilárduló győzelmét is. S nem árt ennek a magatartásnak néhány jellemző vonását Pándi könyve kapcsán szemügyre venni.

Élet és tudomány valódi, helyes viszonyára a gyakorlatban ad választ Pándi Petőfije. Olyan ember írta ezt a könyvet, aki érti a maga mesterségét. Mégis: mi sem áll tőle távolabb, minthogy pusztán cédulázó, leltározó tudományos mesterember legyen: minden idegszála az élethez köti. A történelem elsősorban azért izgatja, mert benne a jelen formálódik, készül. Tudósi egyéniségének elválaszthatatlan vonása ez az életigenlő makacs szenvedély. Nemcsak mesterségének tekinti szakmáját: hivatása is.

Igaz: az élettől elszakadt, rossz értelemben vett akadémizmust lényegében legyőzte már irodalomtörténetírásunk. Joggal állapítja meg ezt minden összegző, felmérő beszéd. De nem lehet megfeledezni arról sem, hogy ez a győzelem, ha ki is van már víva, megszilárdítva még nincs. Hiszen beidegzett, mélyreivódott szokások, nézetek szükségszerűen hosszúéletűek, s élet és tudomány között a mi tudományágunkban mély volt a szakadék: jószándékú erőfeszítések ezt máról holnapra el nem tűntethették. S ezen túlmenően: gátolták a helyes elvszerű kapcsolat kialakítását az elmúlt időszak tudományos fejlődésének egyes buktató szektás jellegű hibái is. A tényeket félvállról vevő, vulgarizáló aktualizálásokkal szemben, azok hallgatólagos kritikájaként igazolva érezhette magát némiképp, s olykor még a jószándék előtt is hitelt kaphatott az az irodalomtörténeti magatartás, amely kényelmes választó vonalat vonva az élet, a gyakorlat kívánalmai és a tudomány közé, igaz tudományként becézte az öncélú adathalmazást s esztétizáló szószonglörködést, zsurnalizmusként bélyegzett meg viszont minden életre néző őszinteséget, tudósi szenvedélyt.

A szektás türelmetlenségtől diktált mindenáron való aktualizálás és a múltból örökölt esztétizáló vagy filologizáló öncélúság feszítő kettősségében élet és tudomány egymáshoz való elvi viszonya maradéktalanul nem tisztázódhatott. Elsikkadt némileg annak tudata, hogy élet és tudomány között a könnyedén időszerűsítő, külsődleges, kirakatszerű kapcsolaton túl lehetséges egy másfajta, mélyebb s igazabb viszony is, hogy a kettőt egyé forrasztani nemcsak a zsurnalisztikus ügyeskedés tudja, hanem a tudományos meggyőződés is. Pándi könyvének egyik legnagyobb érdeme, hogy meg tudott küzdeni ezért a hiteles, szerves egységért. Nem a napisajtó, hanem valóban a tudomány törvényei szerint valósul meg művében az időszerűség. Könyvének maisága nem a felszínen, hanem a tanulmány mély rétegeiben: a kérdés-

felvetések és a gondolatok belső sodrában él. Az időszerűség elvi alapját annak a tudása adja meg, ami ott hat az Ady-féle „hunn, új legenda” szép szimbolumának pátoszában is: arcváltásaiban különbözhet egymástól múlt, jelen és jövő, de lényegében ugyanaz az „ős-állandóság”, az egységes emberi történelem megy benne a maga céljai felé.

Egy nagyszabású vita valójában Pándi monográfiája. Vita a konzervatív irodalomtörténetírás egyik legnagyobb hatású művével, Horváth János Petőfijével, s általában Horváth irodalom- és történelemszemléletével. Az ellentmondás, az érvelés azonban nem az egyének szól. A köteles tisztelet az igazán nagyformátumú tudóseyéniség iránt az érdemeket maradéktalanul számba veszi. Horváth munkásságának nagy értékeit kevesen látják tisztában, mint Pándi. Nem véletlen, hogy Tóth Dezső okos összegező cikkei mellett ő adja könyvében Horváth tudósi egyéniségének leghívebb s leginkább marxista analízisét. Tudja Pándi, hogy a fegyelmező szakmai alázat, a tények szigorú tisztelete ehhez az életműhöz elválaszthatatlanul hozzátartozott. Tudja, hogy a puritán tudósi becsületesség az előítéletek torzításait mindig korrigálta itt. De tudja azt is, hogy csak korrigálta, s nem szüntette meg maradéktalanul. Részletmegállapításaiban jelentőset adhatott s adott is Horváth az irodalomtudomány számára, koncepcióiban azonban az előítéletek nyomása mindig ott kísért. S ezeknek az előítéleteknek a bírálóiról a marxista kritika nem mondhat le. Ez már nem egyéni megbecsülés s nem kegyelet kérdése. Itt már ügyről van szó.

Meggyőzően mutatja ki Pándi Horváth János főbb tételeinek eszmei forrását. Az 1848 utáni évek forradalom-ellenes, apologetikus irodalmában kezdtek kikristályosodni az általa képviselt gondolatok. Itt alakult ki az az ideológia, amely alapja lett Pándi szavaival szólva „az irodalmi s nemcsak irodalmi Deákpártnak, s hagyománya azon túl is minden forradalomtól, progresszív megnyilvánulástól elhatároló politikai-szellemi törekvésnek”. S a könyv polemikus éle lényegében ezek ellen a törekvések ellen irányul. Azokkal a mélyreivódott, máig is ható nézetekkel száll szembe a monográfia, melyek a magyar nemzeti jellem fővonását az egyeztető, alkudozó, harmadik utat kereső óvatosságban vélik megjelenni, s szem elől vesztik a forradalmi népet, a bátor, merész, küzdeni és kiállni tudó népi jellemet, szem elől vesztik a Petőfi-eszményt.

Pándi számára a népi jellem rerpezentánsát jelenti Petőfi mindenekelőtt. A művészi pályakép első szakaszát vizsgálva ezért állítja előtérbe a szerepjátszás sokat vitatott kérdését. Hiszen Gyulai Pál egy-egy sejtető megnyilatkozásától kezdve, Salamon Ferencen át Horváth Jánosig ez az elmélet volt elsősorban hivatott arra, hogy elfedje, hatálytalanítsa azt a Petőfit kiben legtisztább s legkövetkezetesebb szószólójára lett a forradalmi nép.

A plebejus költő öntudatosodásának időszaka Pándi szemléletében az 1844 végéig tartó művészi fejlődés. Az önmaga másféleségén át a nép különállását érzi meg, ha ösztönösen is, a feudális nemesi világban az induló költő. Művészi fejlődése folytonos makacs küzdelem ennek a másféleségnek minél teljesebb megszólaltatásáért. Az egyéniség küzd a maga jogaiért. A pályakép lényege éppen ezért nem a szerepjátszás. Ellenkezőleg: „az életélményektől sürgetett maradéktalan önkifejezés.”

Ebből a szemszögből nézve arcot váltanak az ún. szerepjátszó versek, a bordalok, népdalok, zsánerképek s bohémversek is. Nincs többé ellentét a közvetlen, személyes jellegű lírában tükröződő igazi Petőfi és a tárgyiasabb, fiktív élményalapú versek „szerepjátszó” ál-Petőfije közt. Az én-költészet sajátos változatává, lírai kiegészülésévé válik ez az utóbbi versvonulat is. Ami célnak tűnt, eszközzé válik: a kitérülközni vágyó, de tájékozódni még nem tudó, önnön törvényeit kereső egyéniség kényszerű-kelletlen kerülő útja a kezdeti költői rejtőzködés. Az ún. szerepjátszó versek életrajzi kerete fiktív ugyan, de igaz a bennük lüktető indulat, szenvedély: a maga különállásának politikai-világnézeti tartalmát még nem tudatosító költő fejezi ki átmenetileg rajtuk keresztül önmaga, s ezzel együtt az általa képviselt nagyobb közösség, a nép sejtenei kezdett másféleségét.

Végleg megoldják Pándi könyvének elemzései Petőfi szerepjátszásának a kérdését.

A korai Petőfi-versek rejtett pátosza felszabadul. Láthatóvá válik az a költő, akinek a népi világban szerzett élmények érlelik, alakítják egyéniségét, s kinek moráljában, érzelmvilágában, indulataiban, szenvedélyeiben a kifejezni vágyott népi jellem él. Erről a Petőfiről, az általa képviselt népi jellemről szólnak Pándi könyvének talán a legszebb lapjai. A nép emberméltósága, életrevalósága, lelki szépsége elevenedik meg. Feltűnnek az emberi értékek „láthatatlan rangjelzései”. Látszik a simogató megkapó gyöngédség, önmagára kényes becsületérzés, a kockáztató szilaj vakmerőség, a dacoló büszke rátartóság. Egyszóval: mindaz a lelki kiválóság, szépség, mit sajátjának vallhat a forradalmi nép. Megjelenik a Petőfi-eszmény.

„Mi Petőfi értékének tekintjük a kockáztatást, virtust, kísérletezést, vakmerőséget — fogalmazza meg egyhelyütt Pándi Horváthtal vitázva a maga nézetét — s az óvatos jellegtelenséggel szemben mi ma a nemzet szerencséjének tekintjük, hogy végre történelmének abba a szakaszába ért, amelyben a nép szervezett ereje szilárdítja a nemzeti karakter lényegévé a célszerű bátorságot, a merész kísérletezést, az életigenlő virtust”. „S talán azzal adta Petőfi a legtöbbet a magyarságnak, s rajta keresztül Európának — összegzi Pándi mintegy könyve főtételét —, hogy merete eszményül állítani a nemzet és az emberiség elé a felemelkedő nép legszebb és legjobb jellemvonásait.”

S ez a tétel a tudomány felől, az irodalomtörténetírás nyelvén már a mához szól. Hiszen mélyen gyökerező s történelmi jellegű pörök nem tárgyal le máról-holnapra békítőn az idő. Az utolsó 100—125 év magyar fejlődésében más-más formában, de ugyanazt a gondolatanyagot variálva s fejlesztve tovább újból meg újból felmerült a kérdés: minek a népe a magyar? A fejlődő élet, a rostáló idő parancsait érteni s vállalni tudó forradalmi bátorságé-e, avagy pedig a vívódó, kiváráó harmadik úté? S Pándi könyve ebben a vitában vonultatja fel — számos nagyszerű írói és publicisztikai megidézés nyomán ugyan, de az irodalomtörténetírás részéről, rendszerező tudományos tárgyalási módban lényegében először — az eligazító nagy történelmi érvet: a Petőfi-eszményt.

Számos értékes részletmegfigyelést, feltárt adatot köszönhet Pándi a nagymúltú polgári Petőfi-kutatásnak; koncepciója kialakításában azonban elsősorban mégsem ennek az eredményeire támaszkodott. Sokkalta inkább a forradalmi magyar irodalom és irodalmi publicisztika, mindenekelőtt Ady, Illyés és Révai Petőfi-képe adott számára ehhez ösztönzést. S nem véletlenül. Hiszen a szakma jobbra az élettől távol, az egyetemek és az akadémia falai között élt, a forradalmi irodalom és publicisztika viszont kint az életben, a mindenkori jelen valóban központi problémákat felvető magyar harcai közt: meg tudta látni a részletek mellett a lényegét is. S Pándi számára ez a magatartás lett az irányadó. A magyar marxista irodalomtudomány legjobb törekvése nyilvánul meg ebben. Meg akarja őrizni ez az irodalomtörténetírás saját tudományszakja múltjának értékes vívmányait hozzáértő munkaszeretetét. De ugyanakkor nem akar csak irodalomtörténetírás, élettől elszakadt akadémiai diszciplína lenni. Azzá kíván válni, amivé lennie kell: aktív résztvevője a ma harcainak, semleges terület helyett az élet szerves része: ideológiai csatátér.

*

Az élettől való ilyen jellegű, nem a napisajtó, hanem a tudomány szintjén megvalósuló mélyebb kapcsolat a tudósi magatartás kötelező vonásává teszi az elméleti igényt. A történetírás a pusztán filologizáló vagy esztétizáló leltározás fokán csak felszínes, pletykázó viszonyban lehet a mával: barátjává, segítő társává csak akkor válhat, ha a rejtett összefüggéseket, törvényszerűségeket, a történelem felszín alatti áramát segít megértetni egy mélyre hatoló elméleti igény. S Pándiban megvan az ehhez szükséges gondolkodói bátorság, szellemi szenvedély.

Ezt annál is inkább fontos hangsúlyozni, mert irodalomtörténetírásunkban az utóbbi években megvan a hajlam rá, hogy a dogmatizmus helyesen érzett hibáira helytelen választ

adjon. A teória iránti közömbösséggel, sőt nem egyszer elméletellenességgel kívánja ellen-súlyozni a merev, talmudizáló elméletieskedést. A dogmatikus rossz ellen úgy kíván küzdeni, hogy akarva akaratlan eszményíteni kezdi a magyar irodalomtörténetírás filológizáló s esztétizáló hagyományait: a Hörváth Jánosét és a Szerb Antalét.

Csöppet se véletlen például, hogy a Lukács-viták során irodalomtörténészeink egy része Lukács ú. dogmatizmusa ellen emelt elsősorban szót. Nem mint egyes revizionista teóriák szószólóját, hanem mindenekelőtt mint dogmatikus bírálta Lukácsot. Elvétett volt ebben a kritikában a hangsúly, mert a mögötte rejlő bíráló álláspont sem volt helytálló. Egy elméleti igényű, elvi általánosításokra törő tudományos magatartás kritikája folyt nem egyszer irodalomtörténészeink részéről Lukács és a Lukács-tanítványok bírálataként. Megnyilatkozott benne egy filológizáló s esztétizáló hajlamú, történelmi empirizmusra hajló irodalomtörténész-iskola idegenkedése egy hangsúlyozottan elméleti jellegű, filozófiai megalapozottságú kritikai iskolától.

Igaz: a Lukácstól képviselt revizionista nézetekkel nem lehet soha semmi egység. Ennek a tudata azonban nem fedheti el Lukács munkásságának számos érdemét. Nemcsak félrevivő revizionista jellegű filozófiai és esztétikai teóriák kidolgozása és propagálása fűződik nevéhez: őrzi azt nem egy előrevivő szellemi oltás is. Irodalomtörténetírásunkban pl. Révai József serkentő hatása mellett elsősorban az ő munkássága nyomán jelentkezett először nagy erővel az elméleti igény. Egy filozófiai távlatok nélkül dolgozó irodalomtudományban — s a magyar irodalomtudomány értelmiségünk kompromisszumokat kötő történelmi útjának mintegy a tükréeként lényegében ezen a szinten élt — Lukács tudói egyénisége komoly felszabadító hatással is volt. Éppen ezért nem lehet belenyugodni abba, hogy Lukács hibáinak bírálata ürügyén, küzdve az ún. Lukács-féle dogmatizmus ellen ismét kihulljon irodalomtörténetírásunkból az egyszer már kivívott érték: az elméleti látás, a teoretikus érdeklődés.

Pándi könyvének komoly érdeme, hogy a szakma ilyesfajta átmeneti külön divatjai nem érintették. Nem az elméleti igény elvetésével győzte le ő a dogmatizmust egyfajta modern pyrrhusi győzőként. De nem is csak szavakban határolta el magát tőle. A tények tisztelete, a beható anyagismeret, az elmélyült árnyaló, elemző készség óvta meg mindenfajta teoretizáló önkényeskedéstől. Jól tudja Pándi, hogy a rangos irodalomtörténeti munka előfeltétele a mélyre ható, teljességre törő filológiai részletmunka, az egyes műveket, az írói szándékot belülről is érteni vágyó gondos analízis, a kor irodalmi tudatában, izlésformáiban tájékozódni képes történeti érzék. Tudja, hogy a gondolatok szabad mozgását nem biztosíthatja más, csak az ismeretek simuló, kezes gazdagsága, az anyag sűrűjében való otthonosság-érzés. Levonta a maga munkája számára a dogmatizmus jogos bírálatából adódó tanulságokat. Művének nem egy részletét joggal lehetne idézni az igényes filológiai megközelítés, az érzékeny, sokrétű szövegelemzés, a belülről megértő történeti szemlélet ösztönző példájaként.

A tudomány igazi feladatát ennél azonban mégis magasabban látja: a tények, a jelenségek gondos leltározása itt csak alapvetés. Hiszen a tudomány azért tudomány, hogy összefüggéseket lásson, törvényszerűségeket tudatosítson. Nem mondhat le arról, hogy keresse azokat a bizonyos sokat gúnyolt „fővonalakat”, hogy a történelem véletlenjeinek hullámverését figyelve lássa a folyó sodrását is. Jól tudja Pándi, hogy az irodalomtörténetírás, ha valóban tudomány akar lenni, nem adhatja fel az elméleti igényt. Hiszen ezzel együtt önmagáról, mint az életet megismerő és az életet alakító tudományról is lemond. Az elméleti igény elvetésével az igazság megközelíthetőségének a tudata is elvész. S a távlatlanság, fix-pont nélküli ingó világába az egykori pozitívizmus reményvesztetten filológizáló, lélektelen szürke szkepszise vagy a szellemtörténete színesebb, villódzóbb, de már-már frivol-mód szubjektív, esztétizáló líraisága szükségszerűen ismét visszatér; az irodalomtörténeti munka főcéljává válik a vakon összehordott adat-tömkeleg, s mintegy ennek korrekciójaként törvényszerűen újra megjelenik a bevallottan szubjektív impressziók közlésére hivatott, önálló művészetnek kikiáltott lírizáló esszé.

Igaztalan s elhibázott számvetés lenne annak az állítása, hogy akár részleteiben is ilyen jellegű törekvés adná meg mai irodalomtörténetírásunk színét, jellegét. A gondolat azonban a lehetőségekkel is köteles számolni, erre késztet a közös felelősség. S azt igenis el lehet mondani, hogy irodalomtörténetírásunkban az utóbbi években az elméleti problémák iránt lanyhult az érdeklődés, s ez magában hordja a torzulás lehetőségét. Igazuk volt azoknak — s itt elsősorban Szigeti József Társadalmi Szemléiben megjelent cikkére gondolok — akik irodalomtörténészeinket erre a veszélyre figyelmeztették. Kár lenne ezt a cikket személyes bántás-ként felfogni, s a félreértések mellékvágányára tolni félre gondolatait. Hiszen a kritikát a művészzel azonosító elv ellen szólva senki sem állítja, s nem állította ezt Szigeti sem, hogy az elméleti, tudományos jelleg a stíluskérdéseken áll vagy bukik. Természetes, hogy *nem* megformálás mindenáron való fogalmisága, az elvont értekező hang a tudomány tudományvoltának hiteles ismérve. Az érzéletes, képszerű, színeznit szerető, művészi velleitálás nyelvvel nincs ellentétben az elméleti igény. Főleg az irodalomtörténetírás s a kritika területére áll ez. Hiszen itt már egymagában a megismerés tárgya, maga az irodalom is hajt egy nedvdúsabb, oldottabb, érzelmileg árnyaltabb kifejezés felé. Pándi dolgozatának nem hátránya, hanem előnye, hogy szereti a nyelvi színeket, s nemcsak igaz gondolatai vannak, hanem szép mondatai is. Azt azonban világosan kell látni, hogy a szép mondatok önmagukban mit sem jelentenek. Egy irodalomtörténeti-kritikai munka tartó gerince végső soron mindig csak a helyes és igaz gondolat. S ezt kiküzdeni nem képes más, csak az átfogó, összegző látás, a messzire néző elméleti igény. S Pándi könyvében megvan ez a teoretikus szenvedély.

Idegen Pánditól mindenfajta szűkhorizontú empirikus vakság, s gondolkodási tériszony: vallja és vállalja a távlatok szeretetét. Nézőpontjaiban a legáltalánosabb összefüggések-számbevételére, tudatosítására tör. A konkrét történelmi kérdéseket nem szakítja el az általánosabb elméleti jellegű problémáktól: nemcsak az aritmetikához az algebrához is ért. A történelmi fejlődés fővonalát, általános törvényszerűségeit szem előtt tartva vizsgálta a maga konkrét anyagát, az egyes tények súlyát, jelentőségét így mérte le: Petőfi költői pályájának belső logikáját ezért tudta maradéktalanul felszabadítani.

Az összefüggést látva az 1848/49 felé haladó nagy társadalmi mozgás s a költő egyéni életpályája közt az induló Petőfiben is észre tudta venni a későbbi forradalmár korai előképét: a naiv, játékos, szerepjátszó lírikus helyét elfoglalta a még nem öntudatos, de már öntudatosodó plebejus költő. S ezt a Petőfit a maga egyéniségének szuverenitásáért küzdő lázadót állítva középpontba egységes fejlődésképpbe rendeződnek el a művészi pálya önmagukban szét-hulló vagy csak a szerepjátszás-féle mondvacsinált kategóriákkal egybekényszeríthető mozzanatai. A zsenékben a verselés öröklött sablonjai mögött érezhetővé válnak a lírai realizmus „moccanásai”. A borsalok hetyke, konok daca a hagyományos, személytelen műfaji keretben is az eszmélkedő lázadót sejteti. A népdalok és zsánerképek történelmi helye megvilágítódik. Nem betetőzést jelentenek ezek a versek, hanem átmenetet; átmenetet a népért szóló tudatos nagy személyes líra felé. Nem személytelen, játékos naivitásukban van az értékük. Ellenkezőleg. A bennük felizzó személyes indulat jelzi azt a költőt, ki egyelőre még csak a nép hangján szól, de rövidest a népért fog szólni, ki egyelőre még a népi életképek és dalok személytelenségében oldja fel a maga nyugtalan villódzó egyéniségét, de csak azért, hogy majd a saját egyéniségében tükrözze vissza a nép eszményeit, vágyait, jellemét.

Szembefordul Pándi minden olyan korábbi szemlélettel, amely abszolutizálja, mintegy kiküzdött diadalnak tekinti Petőfi pályáján a kezdeti népdal- és zsánertermést. Látszólag lejjebb szállítja ezeknek a verseknek értékét, de épp a fejlődésben betöltött valóságos helyüket tudatosítva, szabadítja fel igazán a bennük rejlő szépséget, erőt. Az önmaga személyiségéért küzdő, öntudatosodó plebejus költőt szem előtt tartva villan meg a népdalok, s zsánerképek népében igazán a népre jellemző emberméltóság, lelki kevélység. Az a fejezet, amelyet pl. Petőfi ún. szabadlegény-verseiről ír Pándi, nem véletlenül tartozik újabb irodalomtörténetírásunk legszebb lapjai közé. A mélyen megértett költői szépség adja fényét.

Más tartalmat kap ebben a szemléletben a korai Petőfi népiessége. Leválik róla minden „vahotizmus”: provinciális, a haladás gondolatával felelő visszahúzó íz. A mozgás iránya látszik. A népdalok népiességében is a későbbi plebejus népiesség emeli fejét. Készül, s érlelődik az az eszmei tartalmú, mind egyetemesebbre nőző népiesség, amelyben a nép nem romantika, nem szűr, árvalányhaj, fokok, nem exotikum többé, hanem nyers, konkrét, valós társadalmi erő, s mint ilyen jelenti be mind sürgetőbben igényét arra, hogy nemzetté váljék.

A népi élményekkel érkező költő tudatosodási folyamata Pándi szemléletében a Petőfittől leírt művészi fejlődés. A tudatosság hőfoka méri az egyes verstípusok súlyát, értékét. Ezért kerülnek központi helyre az 1844-es személyes lírai nagy alkotásai: azok a versek, amelyekben a költő már dacos öntudattal vállalja a saját külön sorsát, elűtő, más-színű emberi énjét. Itt már nem keres bujtató álöltözetet. Győz benne a hűség. Az üvegházak satnya sarjadékaival szemben kesztyűt dobó öntudattal áll ki a természet vadvirágaként. Mert különbözni: hisz azonosulni csak így tudhatott.

Pándi tanulmányának egyik legjelentősebb értékelésbeli ujdonsága az olyan típusú nagy én-verseknek, mint az *Egy estém otthon, Szobámban, A természet vadvirága, Bucsú 1844től* stb. rangemlése, sőt lehet mondani: felfedezése. Szemléletében nem annyira a népdalok és a zsánerképek sokkalta inkább ezek a versek azok, melyek a plebejus költészet korai nagy győzelmei tettének, a *Helység kalapácsának* és a *János vitéznek* lírai párjai. Bennük szólal meg először, s szakító erővel az a Petőfi, akinek már nemcsak népi élményei vannak, hanem kiforróban van az élményekhez rendelt népi tudata is, aki már nemcsak „népközelben” él, hanem a messzeszakadt ember fölényével néz szét a népi életben, s fel tudja mérni a világban helyét. Politikai-világnézeti kategóriákban még nem, de a személyes líra valló és vállaló önarcképeiben egy újfajta emberség kezd megfogalmazódni. Családjáról, szülőföldjéről, életútjáról szólva már az önmagára talált egyéniség beszél.

A tudatosságnak a személyes versekben megnyilvánuló hőfoka kellett ahhoz, hogy a feltörő plebejus irodalom nagy epikája a *Helység kalapácsa* és a *János vitéz* megszülethessék. A komikus eposz a múlttal számolt le, hogy a hőskölteményben a reformkor népkultuszából, ha egyelőre mesei ruhában is, a plebejus gondolat végleg kiválhassék. A pálya első szakasza itt a csúchoz ért. 1844 végére megvívta Petőfi a maga forradalmának első szakaszát: a költészetét. Egy ember személyében felszakadt a mélység. A lentelők évszázados, fojtó némasága szóra talált. Ahogy Pándi összegzi a 44 végéig tartó fejlődés végső eredményét: a plebejus költészet „először a magyar irodalomban teljes önállósághoz jutott”.

Teljes és helytálló ez a pályakép. Értékes, úttörő, de inkább csak egyes megvilágító ötleteket, mint átfogó összegző koncepciót adó kezdeményezések után — itt elsősorban Révai és Sőtér tanulmányaira gondolok — itt emancipálódik először a maga egészében, minden árnyalatában, az értékelés és az értelmezés terén egyaránt a polgári irodalomtörténetírás szemléletétől a költői pálya első szakaszára vonatkozóan a marxista Petőfi-kép, az igazi Petőfi-kép. S ennek az eredménynek kiküzdéséhez egymagában kevés lett volna a még oly gondos anyagismeret s beleérző művészi készség. Más is kellett hozzá: szilárd elvi látás, az általános törvényszerűségeket bizton felmérő, távlatokra néző elméleti erő.

*

A marxista irodalomtörténetírás elméleti igényességével az irodalomtörténet öntörvényű, az anyag természetéhez igazodó vizsgáló módszereit feltve fordulnak szembe egyesek. Félnék tőle, hogy a nagy társadalmi összefüggéseket tudatosító szemléletmódban — s a marxista elmélet elsősorban erre kötelez — a művészet művészet-volta sikkad el, háttérbe szorulnak a formai kérdések, politikai közhelyekbe vesznek az írói egyéniség külön színei, s történelmi-szociológiai fejtegetések s absztrakciók foglalják el a jellegzetesen irodalmi-esztétikai okfejtések helyét. S legyünk őszinték: ez az aggodalom nem alaptalan. Olykor szinte riasztó, mennyi-

szer tér vissza még egyetemi hallgatók feleleteiben is az ilyesfajta klisé: „x. y. író (s a név itt többnyire szabadon behelyettesíthető) híven tükrözte vissza kora valóságát, szenvedélyesen bírálta az uralkodó osztályokat, de nem látva a munkásosztály erejét, nem tudott kiutat mutatni”. Ez a közhely él, bántó némaság viszont a válasz, ha egy-egy írói egyéniség művészi sajátságai, az irodalom par excellence ábrázolásbeli problémái s poétikai kérdések kerülnek szóba. S ezért a helyzetért a mi munkánk, az irodalomtörténeti munka is felelős.

De csak a mi munkákat érheti a gáncs, és nem lehet a módszert s a mögötte rejlő esztétikai-világnézeti alapokat is vádoltak padjára ültetni a dogmatizmus, a szellemi renyhesség és a tehetségtelenség bűneiért. Akik ezt teszik, nem a marxista irodalomelméletet gazdagítják. Csak a szánandóan szűk horizontú, sancho-panzai földhöz-ragadtság gondolhat pl. arra, hogy a polgári művészetből-elejtés önkifejezés elvével, s az innen adódó fenomenológiai módszerekkel kísérrelje meg összeegyeztetni a marxista esztétika visszatükrözés-elméletét. Csak az tekintheti a marxista irodalomtudomány továbbfejlesztésére hivatott oltóanyag: a zürichi iskola egzisztencializmusát, vagy az amerikai neo-formalizmust; konkrétan fogalmazva: Wolfgang Kayser vagy Warren—Wellek irodalomelméletét. A vulgarizálás hibáit az ilyesfajta egyeztető kísérletet nem küszöbölhetik ki, ezek csak az elméleti kuszaság dokumentálására jönek. A leegyszerűsítésből eredő irracionális leküzdésére nem az eklekticizmus, hanem a marxista módszer helyes alkalmazása az egyetlen lehetséges út. S itt lehet ismét példaként idézni Pándinak a könyvét.

Egyértelműen a marxista esztétika szabja meg Pándi módszerét: a társadalmi-történelmi valóság jelenti számára a legfőbb mozgatót. Tudja, hogy minden emberi érték fő forrása az emberiség. Az igazi művész nagysága benső lelki gazdagságában rejlik ugyan. Petőfiről szólva nem utolsó sorban ezért állítja előtérbe a költő harcát önmagának személységéért. De tudja azt is, hogy nem az egyéni lélek irracionális mélyeiből vagy a minden társadalmi vonatkozástól lemeztelenített lét homályló szorongásából ered a lelki gazdagság. Ennek forrása mindig a külső világ. A dolgok objektív rendjéhez fűződő kapcsolatoknak sokrétűsége, mélysége, a megélt és értett valóság teszi az embert emberré.

Ez a felismerés határozza meg Pándi módszerét. Ezért válik kulcsszavává a valóság-élmény. Vallja, hogy pusztán immanens, irodalmon belüli vagy individuálpszichológiai tényezőkből nem érhető meg a művészet. Egy valamennyire is jelentős költői egyéniség kibontakozása elválaszthatatlan az ösztönző, előrehajtó valóságélményektől. A pályakép változásaiban mindig az objektív, külső tényezők szerepe a döntő. Egy-egy mű jelentését csak akkor foghatja fel teljesen és mélyen a kutató, ha sohasem veszi szem elől a valósághoz való viszony kérdését.

A módszer tudatossága, s ennek megmondott, árnyalt, tárgyhoz simuló alkalmazása jelenti Pándi monográfiájának a főerejét. S itt a tudatosság és a helyes alkalmazás egyaránt hangsúlyozva van. Hiszen a művészet és a valóság kapcsolatának az elve a maga elvontságában frázissá ürlődő közhely is lehet. Pándi ellenben mindig keresi azt a különleges, konkrét, egyéni módot, ahogy ez a kapcsolat testet ölt. Petőfi pályakezdését tárgyalva, ezért kap pl. sajátlagos hangsúlyt nála az életélmény. Hiszen a kor nagy társadalmi harcait s törekvéseit mindennek előtt a saját egyéni életútján át élte meg az induló költő. Diákként, katonaként, vándorszínészként hányódott ide-oda; az egykorú magyar élet elhanyagolt, sáros mélyeiben élt. S a szerencséje volt ez a kivetettség. Azzal a világgal kötötte össze így a sors, honnan alig néhány év múlva összetoborzódtak a kaszát egyenesítő paraszt-ezredek, előrukkoltak a vörös tollas, hetyke flamingók. A társadalom lenti rétegeiben élt, s a hódító jövő, a 48/49 mozgalmába a forradalmi szenvedélyt belevívó plebejus Magyarország itt érlelődött, készült. A perifériákon élve a társadalmi mozgás fő irányát érezhette meg az induló költő. Életélményei plebejus öntudatát edzették, nevelték.

A valósághoz fűződő kapcsolat elemzésében ez a mindig jelenlevő konkretizáló igény óvja meg Pándit attól, hogy valóság és irodalom összefüggésének helyes elve semmitmondó frázissá sekélyesedjék. Megvan benne az igazi tehetség ismérve: az átfogó látás mellett az

elemző, árnyaló, konkrétizáló képesség. A módszer csak eszköz nála a konkrét történelmi anyag beható komoly tanulmányozására, s nem érzi ennek birtokában felmentettnek magát a tárgy természetétől diktált elmélyedő komoly vizsgálattól. Nem hajlandó a végső okkal azonosítani, s abban feloldani az okok összetett kusza láncolatát. Szemléletét a marxista világnézet szabja meg, konkrét vizsgálatmódja azonban a választott téma belső törvényeihez igazodik. A meghatározó valóság csak a háttérben él, mintegy a gondolatok néma iránytűjeként. A könyv főhőse azonban Petőfi, a költő, s a szerző arról beszél, amiről szólnia kell: az irodalomról.

A módszer alkalmazásának ez a konkrétsága kozza magával, hogy sokrétűek, szerteágazók, s valóban irodalmiak Pándi szempontjai. A sajátos expresszív Petőfi-egyéniiséget, a különféle hazai és külföldi irodalmi hatásokat, a kor esztétikai tudatát, az irodalmi élet sajátosságait, az uralkodó stílusirányokat s ízlésformákat, az egyes témák, motívumok, műfajok, kifejezési eszközök alakulását, belső törvényeit egyaránt számba veszi. Minden lényeges vonatkozást áttekint, de a komplexitást eklekticizmussal mégsem cseréli fel. Idegen tőle a szökődöt kavaráó, esztétizáló álbonyolultság. Szempontjai sokfélék, de nem elvtelenek: az értett s vállalt fontossági rend a sokrétűségbe mindig egységet visz. Nem veszti sosem szem elől, hogy a különféle emberi s művészi megnyilvánulások mögött, mint végső meghatározó, mindig adva van: az értető valóság, az előre menő társadalmi fejlődés, a nehéz sodrású emberi történelem. Ezért tud bizony tájékozódni a jelenségek között. Csak egyetlen, de nem lényegtelen vonatkozást ragadva ki: a művészi kifejezés, a művészi forma kérdéseinek tárgyalásmódjában ezért tud valóban mintaszerű, valóban marxista lenni.

Tudja Pándi, hogy az irodalom saját nyelvén beszél: könyvében a formai kérdések tárgyalására különös súly esik. Főhőseit elsősorban rajtuk keresztül közelíti meg. A különféle formai problémákat azonban nemcsak leltározza ez a szemlélet. Mi sem áll tőle távolabb, mint a modern polgári irodalomtudomány rezignált szkepszise, az a lemondó tehetetlenség-érzés, amelyet a polgári világ egyik legszínvonalasabb élő tudósa, Emil Staiger pl. így fejezett ki: „Csak leírni szabad, magyarázni nem”. Mozdulatlaná dermed ebben a szemléletben az élet, a művészet belső mozgása megfoghatatlanná válik, s a formalistából marxistává lett nagy szovjet tudós Sklovszkij szavaival szólva: oly céltalanul váltogatják egymást a különböző formák, mint a divatok. Az irodalomtörténetírás is elérte itt hellénisztikus korok társadalomtudományi diszciplináinak leverő sorsa: elvesztette teremtő, alkotó jellegét. A marxista irodalomtörténetírás ebben a tekintetben szöges ellentéte kíván lenni a polgári tudománynak. Vallja tudományszakja alkotó jellegét: ott él benne a magyarázó okok megkeresésének az igénye is. Valóban meg kívánja értetni a tárgyalt irodalmi jelenségeket: láttatni akarja az éltető gyökereket.

A műfaj, s általában a forma megválasztása nem a véletlen műve ebben a szemléletben: az élettől diktált tartalom kényszeríti ki. A polgári irodalomtörténetírás pl. csak a kordivat, korszellem, korizlés semmit mondó üres fogalmával, vagy a szerepjátszás koholt lélektani kategóriájával tudta indokolni az induló Petőfi jellegzetes vonzódását a bordalokhoz, népdalokhoz s a zsánerképekhez. Pándi ellenben fel tudja tárni ennek a vonzalomnak igazi tartalmait. A különállását érző, de ugyanakkor közösségre vágyó, még nem öntudatos, de már öntudatosodó plebejus látadó fordult szükségszerűen ezekhez a hagyományos műnemekhez: a formálódó egyéniség számára bizonyos mérvű szabadmozgást tettek lehetővé ezek az örökbe kapott műfaji keretek.

Nem esetlegések, nem ötletszerűek ebben a szemléletben a fiatal költő formai vívmányai sem. Minden eddiginél gondosabban tudja kielemezni Pándi Petőfi alakuló lírai realizmusának fő ismérveit. Nemcsak azért, mert fel tudja használni az előtte járt nagy kutatónak, Horváth Jánosnak az eredményeit, hanem elsősorban azért, mert érti ezeknek a formai újításoknak belső törvényeit. A köznapi, természetes dolgok és gesztusok költőiségének a felfedezése, a konkrétizáló, személyes jellegű művészi látás, a meghódított nyelvi fesztelenség,

a jambus feloldása a köznapi magyar beszéd hangsúlytörvényeibe, a verskezddés mozgósító szokatlan lendülete, a dolgok középebe rántó kompozicionális megoldások, az ellenpontozó szerkesztési elv, s az innen eredő drámai feszültség, a változatos, mozgalmos strófaszerkesztés, s a többi jellegzetesen Petőfi-s formai vívmány — lényegében mind egy irányba mutat: a művészi forradalmár mögött az érlelődő plebejus forradalmár költőt sejteti. Az állásfoglaló, kertelés nélküli, nyílt, egyenes beszéd a lélek törvénye itt.

A művet és a valóságot egységben látó, a formai kérdéseket nem pusztán regisztráló, hanem a magyarázó okokat is felfedni kívánó szemlélet adja meg Pándi verselemzéseinek az erejét. A különféle formalista irodalomtudományi iskolák — s itt elsősorban az orosz formalistákra s a svájci Trivium körre gondolok — talán a műelemzés terén adtak legtöbbet az irodalomtudomány számára. Értettek hozzá, hogyan kell egy művet vegyi elemekre bontani. Számos finom poétikai részmegefigyelésük, elemző módszereik hajlékonysága ösztönző, erjesztő hatású lehet tudományszakunk egészére is. Ugyanakkor a műelemzés náluk, s még a legnagyobbaknál is, jobbára csak vonzó, lenyűgöző, de végső soron meddő intellektuális játék maradt, vagy irracionális, többnyire egzisztenciálista kontemplációkba fúlt. Nagy érzékenységgel hozzáértéssel észlelték az egyes jelenségeket, de veszni hagyták a lényeget: elsikkadt a művekben rejlő humánus tartalom. Az ember, az élet elemzéseiken kívül rekedt, s a formák üres, ember nélküli hideg világában a lélek fázva élt. A veszni hagyott emberi meleget, a kívül maradt élettartalmakat képes megragadni a művészet megismerő, valóság-feltáró szerepét valló marxista elemzés. Feltéve, ha értő kéz kezeli a módszer fegyverét. S Pándi érti a maga mesterségét. Olyan kitűnő verselemzések tanuskodnak erről, mint pl. az *Egy estém otthon*, *Az Alföld*, *Bucsu 1844-től*, *Ivás közben*, *Helység kalapácsa*, *János vitéz* stb.

Részeire bontja Pándi is az egyes verseket, de közben mindig az egészre néz. Keresi a belső kohéziós erőt: azt a valóságtól sugallt központi élményt, mely egységbe rendeli az egyes részeket. A színekép mögött a fényre figyel. A valóságtól meghatározott tartalmi egység számára a vers, hol az értelmet nemcsak a szavak logikai-grammatikai tartalma hordozza, hanem tartalom-sugalló, tartalom-módosító ereje van a formának is. A költemény különböző rész-elemei együtt, egyszerre, egymással szoros kapcsolatban, mintegy összjátékban jelenítik meg a lényeget: a verset kiváltó érzelmet, mondanivalót.

A *Bucsu 1844-től* c. költemény tárgyalásánál pl. nem elégszik meg Pándi azzal, hogy kielemezze a vers szövegszerinti értelmét, hogy számba vegye a műnemi összetettséget: az elégia, az óda, a gondolati költemény villódzó sajátos keveredését. Nemcsak a lényeget kimondó erőteljes intonációra, a fokozó, kizárásos, feszültséget keltő szerkesztés-módra, a refrén lelecsapó keménységére, a jambikus sorok méltóságteljes, emelkedett, ünnepi lejtésére, a rím-képlet feszültségére figyel. Mindezt a részletet egységbe is vonja. Az egyes elemek összhangzatában észreveszi a gondolatiság és líraiság drámai egységét, a gyónó, vallomások órák mély, ihletett csendjét. A vers részleteinek összhatásában megjeleníti azt a Petőfit, kiben a közösség gondja már a személyes ügy izzásával él, kiben mindinkább egyévtövdződik a haza élete és az önmagáé. Nemcsak a költői eszközök virtuóza látszik itt, hanem ennél sokkalta több. Látszik a vers szavaiba, soraiba lelket lehellő igaz emberség.

Pándi könyve meggyőző példa rá: indokolatlan az aggály, hogy esetleg elszegényíti az irodalmi élményt a következetes marxista szemléletmód. Ellenkezőleg: teljesebbé teszi. Az egyes írók emberségét bírja felidézni a művet és a valóságot egységben látó, hozzáértő marxista elemzés. Az önmagában üres, mit sem mondó formai szépség lélekkel telik. Tartalmat, jelentést kap, ami pusztá jel volt. S a művekből kielémmzett emberi érzéseken át a valóság, végtelen, áradó szépsége ad hírt magáról. Saját törvényei szerint tudatosodik itt a művészi alkotás. Úgy jelenik meg, mint az élet szerves része, mint a világot a szépség törvényei szerint is birtokba vevő emberi szellem sajátos alkotása, mint élet-megismerő és élet-alakító nagyszerű erő.

*

Vannak Pándi monográfiájában további tisztázásra váró, problematikusnak látszó tételek. Szakmai polémiák bizonyára módosítani, árnyalni fogják egyes megállapításait. Vitatkozni lehet pl. arról, hogy vajon Petőfi fejlődését taglalva a különállás, a különbözős, a másféleség kategóriája mellett, nem kellett volna-e hasonló súlyú nyomatékot adni az otthonkeresés igényének, a harmónia-vágyának is. Vitakérdés Petőfi és a reformkori költészet, tágabban fogalmazva: a plebejus demokratizmus és a nemesi liberalizmus kapcsolatának a megítélése is. Pándi itt túlzottan csak az elválasztó mozzanatokra veti a hangsúlyt; nem veszi eléggé számba, hogy Petőfi nemcsak a reformkori nemesi liberalizmus ellenében nőtt Petőfivé, hanem nem kis részben ennek a révén is. S talán helyesebb lett volna a város olykor elvontan kezelt kulcs-szava helyett a kezdődő polgárosodástól létrehívott magyar vegyesrendű értelmiség kialakulásával kötni egybe Petőfi öntudatosodó plebejus népiességét. Hiszen várost mondva lényegében a szerző is erre gondol. S az egyértelműen társadalmi tartalmú kategória pontosabb s helyénvalóbb megjelölés lett volna, mint a társadalmilag sokkalta elmosódóbb város-fogalom. Tovább lehetne sorolni az egyes — ha jobbára hangsúly kérdésekben is, de meglevő — vitapontokat. Ezek kifejezésénél mégis sokkalta fontosabb az eredmények számbavétele. A mű természete kívánja ezt így. Hiszen Pándi könyvében olyan irodalomtörténeti munka született meg — s ez az igazán lényeges, — amely a maga eredményeivel alkalmas arra, hogy jobb- és baloldali előjelű lejárátú nézetekkel, s mindenfajta helytelen gyakorlattal szemben megvédje az életre néző, elméleti igényű, a művészetet és a társadalmi valóságot egységben látó irodalomtörténetírás, a valóban marxista irodalomtörténetírás rangját, hitelét.

István Király

TENDANCES NOUVELLES DANS L'HISTORIOGRAPHIE LITTÉRAIRE HONGROISE

L'auteur de l'étude analyse la monographie intitulée Petőfi par Pál Pándi, et en connexion du compte rendu il examine quelques questions de principe fondamentales de l'historiographie littéraire hongroise. Dans sa monographie de Petőfi, Pándi esquisse un tableau fidèle du développement artistique du poète débutant, met au point des théories erronées (entre autres celle de l'attitude fautive, peu sincère du poète, qui «aurait joué sa vie comme un rôle», fait comprendre la logique immanente de la formation du poète, en nous indiquant, d'une manière nouvelle et frappante, les plus importantes étapes de sa carrière. Pándi représente les débuts de la formation artistique de Petőfi comme le processus de la prise de conscience du poète plébéien. Malgré que la monographie en question ne mette en oeuvre qu'une période de la carrière poétique, c'est bien elle qui, faisant suite à plusieurs travaux initiateurs précieux mais souvent bâclés, fournit le premier portrait marxiste synthétique de Petőfi. L'ouvrage de Pándi constitue une oeuvre d'histoire littéraire telle que, par ses résultats acquis, est faite pour défendre — contre des opinions vétustes du côté droit ou gauche, ainsi que contre toute pratique abusive — le rang et le crédit de L'historiographie vraiment marxiste, celle qui, ayant un caractère théorique, s'appuie sur la vie, sur la conception de l'unité de l'art et de la réalité sociale.